

ванные или пластичные орнаменты, кессоны, живописные сюжетные картины. Пластические лепные украшения чаще всего выполняют в виде геометрического орнамента. Одним из вариантов декоративного оформления могут служить ампельные растения.

В результате проведенной работы установлено, что структуру фитосреды ПРП характеризуют природные и антропогенные элементы создаваемого пространства. К природным элементам относятся, прежде всего, растения (натуральные, искусственные, сухоцветы), водные устройства, природные камни. К антропогенным элементам среды следует отнести ограждающие поверхности рекреационных пространств (плоскости пола, стен, потолка), а также дополнительные элементы интерьера (малые архитектурные формы, скульптура, элементы освещения).

Процесс создания разнообразных эстетических характеристик ПРП проходит в два этапа: на первом этапе осуществляется выбор стилистики и характер конструктивного решения, на втором этапе определяется прием разработки предметно-пространственного окружения. Выделяется три приема – тектонический, изобразительно-тектонический и декоративный.

Разработанные рекомендации по проектированию ПРП позволят улучшить их функциональные и эстетические характеристики.

В дальнейших исследованиях целесообразно разработать рекомендации по принципам проектирования ПРП.

1. Раннев В.Р. Интерьер. – М.: Высш. школа, 1987. – 232 с.

2. Чубарев Ф.Е. Организация внутреннего пространства зданий. – К.: Будівельник, 1989. – 96 с.

3. Чхартишвили Н.К., Снежко В.В. Озеленение интерьера. – К.: Будівельник, 1990. – 80 с.

Получено 04.04.2005

УДК 712.23

Я.Г.МОГИЛЕВСЬКА

Державний проектний інститут „Запоріжцивільпроект”

Н.Я.КРИЖАНОВСЬКА, д-р архіт.

Харківська національна академія міського господарства

РОЗВИТОК ФОРМУВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА „ХОРТИЦЯ”

Розглядаються історичні особливості розвитку та визначаються основні етапи формування функціонально-планувальної структури Національного заповідника „Хортиця”, що пов’язані з діяльністю людини.

У сучасних умовах організація відпочинку і створення з цією метою найбільш оптимального середовища в умовах посиленої урбанізації і збільшення щільності населення в містах, з одного боку, і розширення туризму та прагнення населення великих індустріальних міст до активного масового відпочинку на лоні природи, з іншого, набувають все більшої соціальної і містобудівної значимості. Вирішення цих завдань у розвинених країнах Європи пов'язують зі створенням і розвитком рекреаційних зон. Комплексний підхід включає організацію природного ландшафту, побудову мережі рекреаційних центрів і туристських маршрутів, тісний взаємозв'язок архітектури і природи та немало інших чинників, що забезпечують динамічний і повноцінний відпочинок. У багатьох великих містах Європи з цією метою доводиться використовувати замські території та сільські місцевості, котрі перебувають в зоні впливу сучасних міст. Індустріальне Запоріжжя має в своїх межах, а точніше, в самому центрі міста, посеред Дніпра острів Хортицю – найбільший річковий острів з рідкісним ландшафтом, що і дотепер не втратив своєї первинності. Отже, існує унікальна можливість вирішити проблеми відпочинку міського населення, а враховуючи історичне минуле острова, перетворити його на своєрідну Мекку для вітчизняних та іноземних туристів. Розв'язання даної проблеми розпочато в працях М.П.Киценка, О.М.Апанович, К.І.Сушка, В.П.Супруненко [1-4] та ін. Дослідження з даного питання є особливо актуальними після Указу Президента України В.А.Ющенка „Про невідкладні заходи щодо розвитку Національного заповідника „Хортиця”.

Метою даної праці є огляд історичних особливостей розвитку Національного заповідника „Хортиця”, визначення історичних етапів формування, функціонально-планувальної структури заповідника на період кінець ХХ - початок ХХІ ст.

Острів має 2650 га загальної площі, довжину – 12,5 км, ширину – 2,5 км. Рельєф острова виглядає таким чином, що висока скеляста північна його частина поступово знижується на південь і переходить у низовинні плавні, помережені річками, озерцями, лиманами, вкриті невеликим лісом. Острів Хортиця поділяє р.Дніпро на дві великі течії: Нове і Старе Річище [5].

Археологічні розкопки свідчать, що територія острова була відома людині ще за доби палеоліту. К.Сушко датує початок освоєння острова людиною ХІІ тис. до н.е. [3]. Тут побували різні племена: гуни, авари, хазари, печеніги, половці, монголо-татари. „Ще наприкінці ХІХ ст. на острові налічувалося 136 курганів різних епох. Сьогодні збереглося близько 50 поховальних насипів” [5].

Наступні поселення, як свідчить Литовська метрика, відносяться

до XV ст. На Совутиній скелі ще не дуже давно проглядали залишки валів і ровів, що були козацькими фортифікаційними спорудами. Хортицькі фортифікації являли собою частину системи козацьких укріплень на островах і берегах Дніпра та в степу. Деякі дослідники вважають, що перша Січ виникла саме на Хортиці. Лісові масиви, заплави, урочища, гроти, окремі скелі, балки, байраки, плавні та ін. склали більшу частину території острова. Отже, природні складові ландшафту домінували в цілому та мали сприятливі екологічні характеристики. В подальшому все більше запроваджуються антропологічні елементи середовища. Масове захоплення та освоєння території острова людиною призвело до витіснення природного середовища, наслідком чого є порушення екологічного балансу.

„Острів був міцним воєнним форпостом у період російсько-турецьких війн. Тут збереглися залишки кількох фортифікаційних ліній з використанням давніх козацьких укріплень, споруджених російськими військами під час першої російсько-турецької війни 1735-1739 рр. Тоді ж на Хортиці була побудована запорозька корабельня для побудови Дніпровської флотилії, а з 1738 р. розташувались прикордонна митниця і великий провіантський склад” [6].

Від початку заснування Запоріжжя в 70-х роках XVIII ст. (на ту пору – Олександрівської фортеці) Хортиця не розглядалася тодішніми архітекторами і містобудівниками як природна і унікальна прикраса архітектурної композиції майбутнього міста, а, навпаки, – скоріше, як сировинний додаток для будівництва.

У 1790 р. землі Хортиці були передані німецьким колоністам. В період господарювання німців-менонітів вперше були оцінені природні достоїнства цієї території, з’явилися передумови до використання її в рекреаційних цілях: проведення детального обліку цінних порід дерев на острові, насадження молодих лісів, охорона природних багатств острова, відкриття першого в цих краях кліматичного курорту. Однак, саме цей період позначений масовою вирубкою лісів, спричиненою будівництвом Катеринославської залізниці. Порушенням природного середовища острова на початку XX ст. стали роботи з видобутку граніту в кар’єрі на східному схилі Славутині балки, які здійснювалися за допомогою вибухів, що спричинило знищення частини скіфського городища [3]. З будівництвом Дніпрогесу (1927-1932 рр.) ландшафт Хортиці зазнав суттєвих змін. Безсистемне впровадження компонентів містобудівного середовища призвело до подальшого погіршення екологічного стану.

Кінець 20-х - початок 30-х років XX ст. – період небувалої активізації радянського містобудування. Саме на ту пору припадає пік „гене-

рального сраження” між урбаністами і дезурбаністами. На цьому теоретичному фоні працювала над генеральним планом Великого Запоріжжя група спеціалістів під керівництвом вже відомого на той час архітектора Павла Хаустова. Основна ідея генплану – створення низки промислових районів на кшталт „города-созвездия”, як назвав його один з архітекторів групи І. Малоземов у своїй праці „Соціалістичне місто – Велике Запоріжжя”. Проект Великого Запоріжжя групи П.Хаустова – це окрема тема аналізу, слід лише відзначити, що вперше генеральний план міста безпосередньо торкався Хортиці, але не як рекреаційної зони в межах майбутнього мегаполісу. Передбачалася перспективна забудова острова житловими будинками заввишки 15-20 поверхів і громадськими 30-40-поверховими будівлями. Проблему зв’язку мали вирішити швидкісний трамвай, річковий трамвай, тролейбусна мережа [7]. Отже, наслідком втілення цього проекту могла б стати безпрецедентна руйнація природної інфраструктури острова Хортиця. Однак, через нереальність містобудівних ідей „Великого Запоріжжя” вдалося уникнути екологічної катастрофи.

У 1965 р. постановою Ради Міністрів України частина о.Хортиця була перетворена на Державний історико-культурний заповідник. „На території загальною площею в 3 тисячі гектарів передбачалося спорудження музею історії запорозького козацтва, закладка тематичного садово-декоративного парку, розміщення етнографічного музею просто неба, встановлення пам’ятних знаків, присвячених козацтву і його ватажкам” [6]. Район острова Хортиця є геологічним пам’ятником Порожистого Придніпров’я, що попри втручання людини дивом зберіг елементи первинної природи. Тому острів Хортиця та прилеглі скелясті утворення в 1974 р. були оголошені геологічним заказником „Дніпровські пороги”. У 1984 р. Хортицькі плавні (південна частина острова) визнано зоною абсолютної заповідності, в 1993 р. острів проголошено Національним заповідником „Хортиця”.

„Інститутом „Запоріжцівільпроект” у 2004 р. за матеріалами історико-архітектурних досліджень Державного інституту НДІТІАМ, розроблений „Генеральний план розвитку Національного заповідника „Хортиця”, де враховуються відомості про історико-культурну та архітектурну цінність всіх об’єктів і відомості щодо меж зон охорони території пам’яток, історичних ареалів та археологічних територій, які мають охоронятися, а також вимоги щодо збереження традиційного характеру цінної історичної місцевості, якою є острів Хортиця” [6].

Таким чином, в результаті проведеного дослідження, розглянувши історичні особливості розвитку Національного заповідника „Хор-

тиця”, визначаємо три основні історичні етапи формування заповідника, що пов’язані з діяльністю людини.

Перший етап охоплює відрізок часу від початку освоєння острова людиною до XVIII ст. Його матеріальними свідками є численні археологічні знахідки (поселення, городища, кургани, культові споруди), що свідчать про перебування давніх племен на острові, а також залишки козацьких фортифікаційних укріплень. Цей період характеризується домінуванням природних компонентів ландшафту.

Другий етап охоплює період з XVIII ст. до середини XX ст. Вирубка лісів, будівництво Дніпрогесу, наслідки нерозумної індустріалізації, що прямо чи опосередковано торкаються острова – все це призвело до деградації природного середовища.

Третій етап відзначається початком роботи у напрямку збереження і відновлення природного ландшафту. Починається він від проголошення Хортиці історико-культурним заповідником в 1965 р. На сьогоднішній день серед інших проблем, що потребують нагального вирішення, найголовнішим завданням є передача всієї(!) хортицької землі Національному заповідникові, як це було передбачено ще в 1993 р.

Результатом даного дослідження є також визначення функціонально-планувальної структури острова, обумовленої його містобудівним розташуванням. Крім зони абсолютної заповідності (плавнів), а також історико-культурного заповідника, присвяченого історії Запорозької Січі на Хортиці розташована низка профілакторіїв ряду запорізьких промислових підприємств, житлових будинків, будівель, що належать стороннім організаціям, не пов’язаним з рекреаційною та історико-культурною функцією заповідника. Острів знаходиться в центрі великого індустріального міста, що обумовлює наявність транспортної системи для здійснення транзитних зв’язків.

Отже, острів Хортиця являє собою комплексну пам’ятку історії та культури України, яка потребує відповідного до неї ставлення.

1. Киценко М. Хортиця в героїці і легендах. – Дніпропетровськ: Промінь, 1972. – 154 с.
2. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. – К.: Дніпро, 1991. – 327 с.
3. Сушко К. Острів Хортиця. – Запоріжжя: Дике Поле, 2001. – 196 с.
4. Супруненко В. Запорозький край. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – 213 с.
5. Красназавч-туристична карта острова Хортиця. – Харків: Ватерпас Принт, 2002.
6. Найунікальніший острів Дніпра // Урядовий кур’єр. – 2005. – 7 липня. – С.12.
7. Творчество И.И.Малоземова (1899-1954 гг.) // Строительство и архитектура. – 1980. – №5. – С.26-29.

Отримано 13.05.2005